

A MÚLT HATALMA

Pók Attila

kandidátus, tudományos tanácsadó,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete
pok. attila @btk.mta.hu

Ez az írás egy készülő nagyobb, sokfelé ágazó munka fogalmi kereteinek kialakításával kapcsolatos próbálkozást tükröz. A munka témája az 1989–90 utáni magyar emlékezetpolitika áttekintése kettős összehasonlításban: összevetve egyrészt az 1960–70-es évek vonatkozó magyarországi vitáival, másrészt a II. világháború utáni időszakra vonatkozó nemzetközi horizontú kitekintéssel. Miért választottam ezt a témát? A vonatkozó általános szakirodalom igen gazdag, de tájékozódásom során úgy találtam, hogy ilyen összefoglalás még nem készült.¹ A historiográfia mellett

személyes motívumra is kell ugyanakkor hivatkoznom, azokra a tapasztalatokra, amelyeket az önkényuralmi rendszerekhez kapcsolódó utcanevek használatával foglalkozó akadémiai bizottság² tagjaként szereztem. Kb. 150 közterület-elnevezéssel foglalkoztunk, és ez a munka vezetett első hipotézisemhez.

Míg 1945 után régióink politikai programjai jövőirányultak voltak, a múltat „véggépp eltörölve”, igen kevés „progresszív” hagyományt felvállalva sugározták a boldog jövő ígérését, addig 1989 után a politikai programok dominánsan a múlt felé fordultak. Ma-

mányzatok nem tudnak, akarnak vagy mernek határozni közterületeik elnevezéséről, mert kétségük merül fel, hogy a nevet viselő személy „részt vett-e a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában” vagy a közterület elnevezése tartalmaz-e olyan „kifejezést vagy szervezet nevét, amely közvetlenül utal XX. századi önkényuralmi politikai rendszerre”, döntésük meghozatala előtt kérhetik az MTA állásfoglalását. Az MTA – az akadémiai törvény szerinti közfeladatainak keretei között – tudományos (szakmai) szempontú állásfoglalást fogalmaz meg, amely nem kötelező érvényű. Az MTA tehát nem saját kezdeményezésre készít állásfoglalásokat, hanem kizárólag a jogszabályban meghatározott szervek eljárásában, azok hivatalos megkeresésére adja ki állásfoglalásait. Az MTA állásfoglalása közterületek elnevezésére irányuló kérdés vizsgálatokor csak a törvényben előírt szempontok szerinti szakmai vélemény kiadására terjedhet ki, amelyben nincs mód tudományos vagy művészi életművek átfogó elemzésére. (URL1)

gyarországon 1956 hagyománya 1989. június 16-a után egy csillagórányi ideig közös platform lehetett valamennyi, a változtatásokat igénylő és felvállaló politikai csoportosulás számára, de az új nemzeti ünnepnapokról, az új címerről folytatott viták, 1992. október 23-a eseményei, a Horthy-újrateremtés a múlt hatalmát éreztették. A jövő tervezését elharmályosították a múltértelmezés párthovatarozáshoz és ideológiai beállítottsághoz illeszkedő konfliktusai. Sorjázta a nehezebbnél nehezebb kérdések. Rossz álmokként felejtjük el, és kriminális devianciaként ítéljük el a magyar történelem feltételezett szervezeteiből kiváló 1944. március 19. és 1990. április 8. közötti időszakot, vagy az 1945–48 közötti periódus hagyományaihoz lépünk vissza? Mi a helye a republikánus hagyománynak, a magyar konzervativizmus és liberalizmus milyen eszmei öröksége vihető tovább, mi is adja a békés átalakulást lehetővé tevő tárgyalásokon részt vett ellenzéki politikai csoportok történeti legitimitását? A múlt és a történelem között persze nemcsak a politika ösvényei vezetnek, a tudomány már 1989 előtt elkezdte a modern kori magyar történelem folyamatosságainak és megszakítottságainak tárgyyszerű, szakszerű vizsgálatát, és a társadalom kollektív emlékezete sem tükrözte teljes mértékben a múltértelmezéssel kapcsolatos politikai konfliktusokat.

Az utcanevek körüli vitában, mint cseppben a tenger, összegződtek több mint két évtizeddel a rendszerváltás után ezek a feszültségek, ezért törhetetlen optimizmusom és nem fakuló naivitásom jegyében az itt kapott feladatot megpróbáltam nem teherként, hanem kutatói kihívásként értelmezni, és megfogalmaztam a kutatás második hipotézisét. A nagy múltértelmezési narratívák gyakran elfedik a kisebb régiók, helyi közösségek, külön-

böző társadalmi csoportok sajátos emlékezetét, múltfelfogását, és az ezzel nem számoló politika nemegyszer a joggal igényelt és kívánatos társadalmi kohézió erősítése helyett konfliktusokat mélyít vagy vált ki. A méltó hagyományok keresése az 1989–90 utáni Magyarországon tehát inkább a társadalmi-politikai konfliktusok mélyítését, mint a társadalmi kohézió fokozását eredményezték, s innen a megértést kereső kutatói kérdés: hogyan állunk evvel tágabb összehasonlításban?

A történezmű egyik legfontosabb száma a jól csiszolt fogalomrendszer, ezért itt most egy, a felvázolt kérdés összehasonlító megválaszolásához szükséges fogalmi keretet szeretnék bemutatni.

Igen hosszú azoknak a szerzőknek a listája, akik segítségemre voltak ebben a munkában, így itt csak két nevet említenék: a nagy öregek közül David Loventhal (Loventhal, 1985, 2015), nemzedéktársaim közül pedig Stefan Troebst (Troebst, 2013).

A jelen és a múlt közötti viszony meghatározó funkcionális elemeit az elvégzendő összehasonlításhoz a következőképpen lehetne csoportosítani:

A múlt megkínánása (Loventhal szóhasználatával: *wanting the past*): legitimáció keresése: határozott önkritika (Németország, Japán); határozatlan, bizonytalan, tétova önkritika (Ausztria, Franciaország), megbékélés keresése (Dél-Afrika, Spanyolország), áldozatszerep bizonyítása (Lengyelország), lobbyszerű növelése (Közép-Európa), visszamenőleges igazságszolgáltatás, megtorlás, kárpótlás, jóvátétel (*mending past wrongs*, *Wiedergutmachung*), nosztalgia, aranykorkeresés, önfényezés.

A múlt megismerése: tudomány, infotainment, emlékezet, tárgyi emlékek.

A múlt megváltoztatása: szimbólumok, ünnepek, érdemek és történetértelmezés tör-

tudomány, művészet	Nemeskürty	Hochhuth, Goldhagen	Hi Hitler!
politikai válság	Schivelbush	ENRS/IHRA/IPN	emlékezettörvények
	megkívánás	megismerés	megváltoztatás

1. ábra

vénybe foglalása, retorika,³ jelentésekkel terhelt szavak használata (genocídium, népvándorlás, fasiszta, kommunista értékelő jelzőként elemzés helyett), fizikai környezet átalakítása, vereségek ástilizálása, kommercializálással relativizálás (a normalitás keresése horror helyett, humor moralizálás helyett – kérdés, hogy hol kezdődik a relativizálás az emlékeztetés helyett).

A jelen–múlt viszony egy másik lehetséges megközelítése a múltvizsgálatot, emlékeztetpolitikát előtérbe állító szituációk vizsgálata:

- Politikai változások, kisebb-nagyobb válsághelyzetek,
- Kulturális-tudományos események.

Ha ezt a két megközelítést egy koordináta-rendszer két tengelyén helyezzük el, az 1. ábrán látható képet kapjuk:

A jelen–múlt viszony e kettős megközelítést alkalmazva tehát hat tipikus esetünk van, az alábbiakban mindegyikre egy rövid példát hozok fel.

Tudományos-művészeti munka mozgósítja a *jelenkori identitáskeresést*. Erre kiemelkedő példa Nemeskürty István munkássága leginkább két témakör kapcsán. *Ez történt Mohács után* (1966) című művének fő érve szerint nem a csatavesztés volt a legnagyobb nemzeti tragédia, hanem az uralkodó osztály beharcai a csata idején és azt követően. A

Rekviem egy hadseregért (1972) az előzőhöz hasonlóan igen nagy visszhangot kiváltó könyv volt, a pártállami keretek között egyáltalán lehetséges módon tűzte napirendre a II. világháborúban elesett magyar katonák elsiatását. Ő írt először arról, hogy bármennyire is elítéljük az ügyet, amiért Magyarország belépett a II. világháborúba, a katonák nem pusztán az agresszió eszközei, hanem halálba kényszerített, adott esetekben hősiességgel harcoló emberek. Azt a felfogást cáfolta, amellyel a keresztény nemzeti kurzus is felmentést szeretett volna adni a maga számára: a rezsim a bolsevizmus elleni világméretű küzdelem részese volt, a Szovjetunió területén harcoló katonái pedig az antikommunista háború hősei. Nemeskürty ugyanakkor arra figyelmeztetett: *ne avassuk a vereséget győzelemmé, az esztelen kalandot a hazáért vívott küzdelemmé!*

A két mű közös nevezője a nemzetvesztő uralkodó osztály áldozatául esett magyar népi hősi helytállása, ami illeszthető volt egy osztályharcos marxista szemlélethez, de ugyanúgy felfogható volt illúzióoszlatásként, mint illúziókeltésként. Voltak, akik politikai üzenetként az elnyomó hatalommal való kiegyezés hasznát dekódolták egy olyan időszakban, amikor a humán értelmiségi közéletet a Molnár Erik kezdeményezte vita foglalkoztatta a 16–18. századi magyar függetlenségi harcok értékeléséről. Érdekes párhuzam, hogy ebben az időszakban kezdődnek a franciaországi viták a kollaborációról, az algériai háborúról. A vonatkozó szaktudományos ered-

mények már régen túlhaladtak a két témakörrel kapcsolatos kutatások akkori szintjén, de Nemeskürty munkáinak kisugárzása akkor felelős önvizsgálatra készítette a társadalom széles rétegeit és inspirálta a szaktudomány képviselőit.

2. Második példám arra vonatkozik, amikor *művészeti-tudományos teljesítmény segíti elő a történeti megismerést*. Nem történeti munka, hanem egy akkor igen fiatal hamburgi kiadói lektor, Rolf Hochhuth Nyugat-Berlinben 1962 februárjában Erwin Piscator rendezésében bemutatott darabja jelentett fordulópontra a II. világháború alapkérdései társadalmi vitájának megindításában. *A helytartó*-ban XII. Pius Hitlerrel szemben megalkuvónak minősített magatartását (Goldhagen, 2002) kritizálja a kegyetlenség hírére felháborodó fiatal pap. A darab hatalmas vihart kavart a pápai álláspont elkötelezett hívei és szenvedélyes kritikusi között. A témát azóta számos szakember kutatta, többek között egy a Harvardon végzett politológus, Daniel Goldhagen, aki 1996-ban megjelent első könyve sikerén felbuzdulva nyúlt a témához. *A Hitler önkéntes hóbéréi* (Goldhagen, 1996) című, rövid idő alatt számos nyelven milliós példányszámban publikált munka a német kulturális hagyományok és az egykorú társadalom Holokausztért viselt felelősségét kívánta bizonyítani, de érveit, forráskezelését a történészsakma lényegében egységesen utasította el. Mégis, a munka meghatározó szerepet játszott a történészsakma stimulálásában és a témakör iránti társadalmi érdeklődés felkeltésében.

3. Harmadik példám a *populáris kultúra történetiszemléletet formáló* szerepére hívja fel a figyelmet. Egy fiatal amerikai kolléga nemrég megjelent *Hi Hitler!* című műve (Rosenfeld, 2015) mutat be Hitlert és a nemzetiszoz-

cializmus történetét, emlékeztet kommercializáló példákat. Igen elgondolkoztató, hogy két filmben és számos színházi feldolgozásban az utóbbi évtizedek egyik világszerte legsikeresebb musicalje (a Madách Színház is bemutatta) Mel Brooks *Producerek* című darabja volt, amelyben ha ironikus módon is, a nemzetiszocializmus gondolatvilága kap nagy nyilvánosságot. Mindez lehet jó hír, hiszen optimista értelmezésként azt mondhatjuk: olyan távol áll e kulturális termékek fogyasztóitól a náciizmus emléke, hogy a horrort a humor válthatta fel. Pesszimiztásként azonban az is állítható, hogy a szörnyűségek kommercializálódása a normalitás jegyeivel ruházta fel a hitleri Németországot.

4. *Az áldozati szerepek politikai felhasználásáról* ismereteim szerint egy német történész, író, Wolfgang Schivelbush írta a legjobb összefoglalót *A vereség kultúrája* (Schivelbush, 2001) címmel. Három esetet hasonlít össze: az amerikai Dél a polgárháború után, Franciaországot a porosz–francia háborút követően és az első világháború utáni Németországot. Érvelésének lényege egy Reinhart Kosselecktől származó idézet: „A történelmet rövid távon a győztesek alakíthatják, de a történeti tapasztalatokra építő bölcsesség inkább a legyőzöttek osztályrésze... a vereség az intellektuális fejlődés forrása” (Schivelbush, 2001, 4.). Nemcsak a forradalmak, hanem a győzelmek is felfalhatják gyermekeiket, míg a heroikus vereség több tanulság forrása lehet. A magyar vonatkozások, amelyekkel többek között Hunyady György (Hunyady, 1998, 2015) és László János foglalkozott, nem feltétlenül támasztják alá Kosseleck véleményét. Ezek szerint a magyar nemzeti identitás központi eleme az áldozati szerep. A sokfajta írásos forrásra és felmérésekre alapozott következtetések szerint a nemzeti érzelmskálán

³ Különösen fontosak Kosseleck gondolatai az értéktartalmú és értékmentes összehasonlításokról. Fő példái: hellén–barbár, keresztény–pogány, ember–nem ember vs. férfi–nő, felnőtt–gyermek (Kosseleck, 1975).

a félelem, remény, lelkesedés, szomorúság és csalódás dominál. A trianoni trauma életpályáját vizsgálva hasznosítja László János a választott trauma fogalmát (László, 2012), amikor is egy etnikai-nemzeti csoport ragaszkodik hősi vereségeihez és sérüléseihez. Idézi Jörn Rüsent is, aki szerint, ha a történészek racionális, lineáris oksági rendben mutatják be azt, amit a tömegek irracionális „határelményként” tapasztalnak, a tömegek szempontjából nézve a történészek szükségszerűen banalizálják az áldozatok emlékét.

5. Ötödik példám két nemzetközi és egy nemzeti emlékezetpolitikai intézmény munkájának hatásmechanizmusát idézi fel. Az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózata 2005-ben a lengyel, szlovák, magyar és német kulturális miniszterek elhatározása alapján jött létre. Közvetlen előzménye a berlini Holokauszt-émlékmű felállításával összefüggő vita volt arról, hogy milyen intézményes módon emlékeztessenek a német nép 20. századi szenvedéseire, így leginkább a második világháborút követő kényszer migrációkra. Marcus Meckel lutheránus lelkész, szociáldemokrata politikus, az NDK utolsó külügyminisztere kezdeményezte, hogy múzeum vagy emlékmű helyett sokkal rugalmasabb, folyamatosan formálható szervezeti formát, egy hálózatot hozzanak létre. Az volt a cél, hogy ez a hálózat a közép-európai regionális együttműködés részeként egy összeurópai emlékezetpolitika formálásához járuljon hozzá. A hosszas előkészületek után munkáját ténylegesen 2010-ben megkezdett lengyel–német pillérekre építő, varsói székhelyű szervezet jelenleg Magyarország, Szlovákia és Románia kormányzati támogatásával működik, belépés előtt áll Albánia, megfigyelő Ausztria és Csehország. A számos tudományos rendezvényt és közéleti megmozdulást, könyvek kiadását,

kiállításokat körülbelül évi 500 000 euróval segítő intézmény az európai közös emlékezet-kultúra valamennyi nemzet számára elfogadhatónak hitt közös nevezőjét a fasiszta és kommunista diktatúrák bűneire emlékeztetésben találta meg, ezért augusztus 23-át, az 1939-es német–szovjet szerződés napját próbálja a legfontosabb összeurópai emlékezetpolitikai emléknappá tenni. Az Európai Unió hasonló, mintegy fél évtizedes erőfeszítései ellenére a kezdeményezés eddig nem kapott teljes körű politikai és társadalmi támogatottságot.

A másik, az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózatánál idősebb és nagyobb, Európa határain túlnyúló szervezet a Nemzetközi Holokauszt Emlékezeti Szövetség (International Holocaust Remembrance Alliance), amely a svéd miniszterelnök, Göran Persson 1998-as kezdeményezése alapján jött létre Bill Clinton és Tony Blair politikai támogatásával. A 2000. január 27–29. között Stockholmban tartott Nemzetközi Holokauszt Fórumon 23 ország állam- vagy kormányfői szinten, további 14 ország miniszteri szinten képviselte magát. Az itt hozott döntés alapján ma 31 tagország, tíz megfigyelő és hét nemzetközi szervezet vesz részt az intézmény munkájában, amelyet ez évben Magyarország elnököl. A munkabizottságok (kutatás, nevelés, múzeumok, kommunikáció) a sokfelé ágazó vitáknak méltó keretet adva folyamatosan, hatékonyan, a kutatást inspirálóan dolgoznak.

A legnagyobb európai nemzeti emlékezetpolitikai intézmény Lengyelországban működik. A Nemzeti Emlékezet Intézete (*Instytut Pamięci Narodowej* – IPN) egy 1998 decemberében elfogadott törvény alapján 2000 óta működik, és sajátos módon egyesíti állami adminisztrációs, igazságszolgáltatást segítő, kutatási és tudományos népszerűsítési feladatokat. (URL₂)

6. A történelem „megváltoztatásának” sajátos módja a múltra vonatkozó törvénykezés, erre talán a legösszettebb, legérdekesebb példát Franciaországból hozhatjuk. Világszerre nagy feltűnést keltett, amikor Franciaország Európában elsőként 1990. július 13-án önálló törvénybe foglalta a holokauszt-tagadás büntethetőségét (Loi Gayssot). Egy 2001. január 29-i törvény genocídiumként ismerte el az 1915. évi örmény népirtást Törökországban, sőt 2006-ban büntetendőnek minősítették a genocídium tagadását. A 2001. május 21-i, Christine Taubira nevéhez fűződő törvény a rabszolgaságot és a rabszolga-kereskedelmet az emberiség elleni bűntettnek minősítette. Ugyanakkor a 2005. február 23-i, gyarmatosítással kapcsolatos francia törvény elismeri a gyarmatosítás pozitív szerepét, sőt 4. paragrafusában előírja, hogy a francia oktatási intézmények pozitív értékelést adva oktassák ezt a témát. E törvények körül rendkívül éles vita bontakozott ki Franciaországban, az alkotmánybíróság már 2005 januárjában ajánlasként állást foglalt arról, hogy a törvények csak kötelezettségeket és jogokat rögzítsenek ilyen értékelések helyett. 2006-ban a vitában felmerült az a sajátos érv is, hogy ha a francia törvényhozás elítélheti a török történelem egy eseményét, akkor ezt a török törvényhozás is megtehetné a francia történelem egy eseményével, így például az algériai háború során elkövetett szörnyű kegyetlenkedések kapcsán. Ezeknek a vitáknak a légkörében 2005 végén jött létre tizenkilenc igen neves történész kezdeményezésére egy civil szervezet, a Liberté pour l’Histoire (URL₃), amelynek jelenlegi elnöke Pierre Nora.

Alapelveit a következőkben foglalta össze:

- A történelem nem vallás.
- A történelem nem erkölcs.
- A történelem nem lehet a jelen szolgálója.

- A történelem nem emlékezet.
- A történelem nem lehet igazságszolgáltatás tárgya.

2008-ban kiáltványt bocsátottak ki az európai történészek szakmai felelősségtudatára és a politikusok bölcsességére apellálva (URL₄). Ez is kiemeli, hogy a történelem nem lehet a napi politika szolgálója, nem lehet egymással versengő emlékezetek harctere. Egyetlen politikai hatalom sem döntheti el, hogy mi a történelmi igazság, ezt nem határozhatja meg törvények formájában, mivel ez súlyos következményekkel járhat mind a történész szakmára, mind általában a gondolatszabadságra nézve. Eddig mintegy másfél ezer történész és közéleti személyiség írta alá a kiáltványt.

Ehhez a felhíváshoz fűzöm bizonyára vitát provokáló, írásom szerény átfogó következtetéseihez vezető megjegyzésemet. A szakmáját komolyan vevő történész aligha vonhatja kétségbe a kiáltvány igazát, amennyiben az szakmai munkája szabadságának megvédését jelenti. A múlttól a történetekig, a történelemig vezető úton a történész azonban nincs egymagában. Mindig találkozni fog ott politikusokkal, jogászokkal, írókkal, művészekkel, papokkal, különböző szinteken oktatókkal és vélt vagy valós igazukat kereső, nem történész polgárokkal. Ők is a múlt hatalmával néznek szembe, és ők is hoznak fel érveket tényleges vagy vélt igazuk védelmében. Súlyos konfliktusforrás lehet azonban a szerepek tudatos vagy szituációkból adódó felcserélése: a politikus ne történészként, hanem politikusként, álláspontjért politikai felelősséget vállalva képviselje álláspontját. Ugyanakkor hasznos lehet, ha politikailag indokoltnak látszó kutatásokat kezdeményez, és van ereje, türelme tudomásul venni annak eredményeit. A történész pedig

legyen tudatában annak, hogy munkáját szakmailag a szakmai közösség értékeli, de sikerét vagy kudarcát (és ez nem pozicionálisan értendő) befolyásolja az, hogy mennyire értékeli társadalmi-politikai közege hullámmá-sait vagy rezdüléseit.

A még mindig csak hipotetikus végkövetkeztetés: a megvizsgált esettanulmányok közül Németország látszik ma az egyetlen olyan országnak, ahol a múlt hatalma – éppen az örökség rendkívüli terhe miatt – kohéziót erősített, társadalmi közmegegyezést támogatott, de csak hosszú idő után, számos vitahullámot, súlyos konfliktusokat követően. Nem lehetetlen persze, hogy a jelenlegi, a mene-

kültek, migránsok problémái kapcsán kialakult helyzetben újra fellángol a vita. Az egyik tanulság ezért most csak a szerénységre intés lehet szakmánk számára: ne higgyük, hogy a történészek munkája formálja leginkább a társadalom múltképét. A másik tanulság viszont a múlt nem történész értelmezői számára az lehet, hogy a funkcionális, instrumentálizált múlthasználat csak kreatív, tartalmas jövőképekhez illeszkedve segítheti a mindannyiunk számára oly fontos társadalmi kohézió kialakítását és stabilizálását.

Kulcsszavak: *emlékezetpolitika, historiográfia, történeti gondolkodás*

IDÉZETT MŰVEK

- Goldhagen, Daniel Jonah (1996): *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York
- Goldhagen, Daniel Jonah (2002): *A Moral Reckoning. The Role of the Catholic Church and its Unfulfilled Duty of Repair*. New York
- Hunyady György (1998): *Stereotypes during the Decline and Fall of Communism*. Routledge
- Hunyady György (2015): *Társadalmi élmények történelmi értelmezési keretben. Konferencia*. Pécs, 2015. 04. 13.
- Koselleck, Reinhart (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Jószyöveg Műhely, Budapest (első megjelenés: Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. In: Weinrich, Harald Hrsg.: *Positionen der Negativität*. München, 1975, 65–104.)
- László János (2012): *Történelem-történetek: bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Akadémiai, Budapest
- Loventhal, David (1985): *The Past is a Foreign Country*.

- Cambridge University Press, Újabb kiadása: Loventhal, David: *The Past is a Foreign Country- Revisited*. Cambridge University Press, 2015
- Rosenfeld, Gavriel D. (2015): *Hi Hitler! How the Nazi Past Is Being Normalized by Contemporary Culture*. New York
- Schivelbush, Wolfgang (2001): *The Culture of Defeat*. Metropolitan Books, New York
- Troebst, Stefan (2013): *Erinnerungskultur – Kulturgeschichte – Geschichtsregion. Ostmitteleuropa in Europa*. F. Steiner, Stuttgart
- URL1: [http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/19_2015_X_15_20_szazad_onkenyuralmi_rendszerek_szabalyzat_\(2\)7.pdf](http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/19_2015_X_15_20_szazad_onkenyuralmi_rendszerek_szabalyzat_(2)7.pdf)
- URL2: <http://ipn.gov.pl/>
- URL3: http://www.liberation.fr/societe/2005/12/13/liberte-pour-l-histoire_541669
- URL4: http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=&clang=fr

HATALOM ÉS NYELV

Kontra Miklós

DSc, Károli Gáspár Református Egyetem
kontra.miklos@kre.hu

„A nyelvészetben általában nem fordítanak figyelmet a hatalommal kapcsolatos kérdésekre, vagy ha igen, akkor ez elég felületesen történik” – ezzel a mondattal kezdi Norman Fairclough (1994, 3246.) a *The Encyclopedia of Language and Linguistics*-ben hatalom és nyelv kapcsolatáról írt cikkét. Így van ez a magyar nyelvészetben is. Nálunk még nincs olyan egyetemi tankönyv, amiben 34 oldalas fejezet tárgyalná nyelv és hatalom kérdéseit, de az angolszász világban már van (Mesthrie, 2009).¹ Ebben a rövid cikkben felillantok néhány kérdést, majd néhány másikat kissé részletesebben fogok bemutatni.

Tudvalevő, hogy a beszéd nemcsak információcserére szolgál, hanem a beszélők társadalmi helyzetéről (életkoráról, műveltségéről, szocializációjának helyszínéről stb.) is sokat elárul. Egy-egy szó, vagy annak kiejtése ellenséges környezetben életveszélyes is lehet. Az Ószövetség szerint negyvenkétezer efraimbelit ölt meg a Jordánnál, akiket arról ismertek föl, hogy Sibboleth helyett Szibboleth-et mondtak. De hasonló szituációk ma is előfordulnak. Például az 1970-es években Belfastban kutató nyelvész, Lesley Milroy arról számolt be (Tagliamonte, 2016, 18.), hogy a vallási különbségekkel együtt járó kiejtésbeli különbségek alapján az utcai huligánok a

járókelőket beazonosították, majd elagyabugyálták. Ha valakivel elbetűztették az IRA szót, rögtön megtudták, hogy az illető katolikus-e (mert kb. *i-ár-ö*-nek ejtette a betűszót), vagy protestáns (*áj-ár-é*). És nem lehetett tudni, hogy milyen huligánok állítják meg az embert, s melyik kiejtéssel lehet elkerülni az atrocitást. S amikor a múlt század végén a korábbi szerbhorvát nyelv szerbre és horvátra vált szét, ha például egy vajdasági magyar diáklány a *hleb* szóval kért kenyeret egy zágrábi boltban, vagyis nem a horvát *kruh*-hal, esetleg ki sem szolgálták.² Ma is előfordul, hogy egy vajdasági ember, ha Zadarban nyaral, nem használja a szerb/horvát nyelvet, csak magyarul vagy angolul beszél, hogy elkerülje „a szerbeknek kijáró bánásmódot”. Végül a legfrissebb példa: a mai Ukrajnában egyesek éberren figyelik, hogyan ejti valaki az *ukrán* (írásban oroszul: украинский, ukránul: український) melléknévet. Kiejtésben az a különbség csupán, hogy az oroszoknál a 2., az ukránoknál a 3. szótag a hangsúlyos. Az orosz pedig „megszálló” nyelv, az ukrainai orosz anyanyelvűek pedig az 5. hadoszlop. Legalábbis sokan ezt és így gondolják.

² Jugoszlávia szétválását követően a kemény purizmus talajára helyezkedő horvát nyelvújítók kiadtak egy *különbözeti szótár*t is (Brodnjak, 1992), ami a szerbnek bélyegzett szavakat, kifejezéseket volt hivatva számba venni, és horvát megfelelőt kínálni helyettük.

¹ Sándor Klára (tan)könyvében azonban van egy háromoldalas, *Nyelv és hatalom* című rész (2014, 326–329.).